

autorka na více místech nalézá podpůrné argumenty pro svůj úvodní předpoklad, že administrace i svěcení duchovenstva podjednou probíhaly odděleně od správy církve podobením, která si svěcení musela vyřešit jinak – a obvykle při tom narážela na značné překážky.

Jednoznačným přínosem recenzované práce bude také její široká využitelnost v prosopografických a církevně-topografických výzkumech, čemuž napomáhají i zařazené přehledné seznamy světitelů (s. 28–30, 74–77) a závěrečné rejstříky světitelů, svěcenců i míst svěcení (s. 143–166). Jsem si plně vědom komplikovanosti identifikace některých osob a míst, ale též nejrůznějších titulárních biskupství, z čehož vyplynula nutnost ponechat některá zeměpisná označení s otazníkem. Právě v identifikaci místních jmen jsem také našel jedinou drobnou chybu, když autorka arcibiskupství *Durracensis* lokalizuje do Tirany (s. 29, č. 14), byť správně se jistě jedná o starší hlavní město Albánie – Drač (albánsky Durrës, latinsky Dyrrhachium, italsky Durazzo).

Recenzi musím uzavřít jednoznačným konstatováním, že Zdeňka Hledíková předložila další důkladnou studii z dějin středověké latinské církve a její správy (nejen) na území České koruny. Kniha navzdory svému poměrně úzkému zaměření představuje jeden z nejdůležitějších příspěvků k osudům církve podjednou v Čechách mezi husitstvím a reformací.

PETR ELBEL

Petr HLAVÁČEK, *Čtrnáct svatých Pomocníků. K pozdně středověké spiritualitě elit a její christocentrické dimenzi*,
Filozofická fakulta UK, Praha 2014

411 s., ISBN 978-80-7308-534-6

V přínosné ediční řadě *Fontes* Petr Hlaváček publikoval svoji upravenou habilitaci, kterou obhájil na pražské filozofické fakultě. Téma částečně sice navazuje na jeho dizertaci o českých františkánech a na jeho početné předchozí studie, svým interdisciplinárním záběrem však směřuje k vyšší metě, kterou představuje syntetické zpracování pěti základních okruhů otázek: (1) Byl kult Čtrnácti sv. Pomocníků jen středoevropským fenoménem? (2) Lze doložit, že frankenthalské události z let 1445–1446 měly za následek „transfer“ kultu z tzv. lidové zbožnosti do tzv. spirituality elit? (3) Existovala vedle hornofranského Frankenthalu i další, významem rovnocenná centra kultu? (4) Do jaké míry písemné prameny podporují „klíčovou pracovní hypotézu“ o christocentrické dimenzi zkoumaného kultu, a (5) pokud kult Čtrnácti sv. Pomocníků představoval zásadní fenomén, jak na něho reagovali mluvčí evropských reformací?

Vlastnímu zpracování v pěti kapitolách předchází Prolog o recepci tématu v moderním dějepisectví s navazujícím nástinem otázek metodologické a koncepční

povahy. Předcházející literaturu autor posuzuje věcně, nicméně neskrývá, že jeho ambicí „je přesáhnout úzký obzor bavorské konfesně-katolické historiografie“. Příliš vyroceně, alespoň podle mého soudu, pak posouvá do popředí protiklad mezi lidovou a elitární zbožností, který se jako červená niť line celou knihou. Považuji za vhodné předem říci, že zpochybňování projevů lidové zbožnosti není ani v tomto případě na místě, i když v zásadě souhlasím s autorovým řešením, které v knize předkládá. Dějepisectví postupně mění pole zájmu i akcenty na zkoumané otázky. Z toho však ještě neplyne, že by předchozí bádání zcela pozbylo své poznávací hodnoty. Mám tu na mysli výsledky zvláště francouzského a italského studia, jež zkoumá typicky románské projevy lidové zbožnosti.

V první kapitole autor čtenáře seznamuje s počátky kultu sv. Pomocníků v jeho řezenském centru a v alpských regionech. Nejstarší zpráva o Čtrnácti sv. Pomocnicích je v odpustkové listině pasovského biskupa z roku 1284, prvními ikonografickými doklady kultu jsou dvě vitrážová okna v řezenské katedrále. Podle Petra Hlaváčka byl tento kult svatých pomocníků v nouzi (Nothelfer) jednou ze součástí promyšlené strategie ve vrcholné fázi vnitřní christianizace střední Evropy, a to především v městském prostředí. Klasická (jinak řezenská) skupina Čtrnácti sv. Pomocníků – tří světic a jedenácti světců – nabyta ustálené skladby již kolem roku 1400. Kult se dávno před tzv. frankenthalskými událostmi rozšířil i v Tyrolsku a ve Štýrsku, nikde však v této rané fázi nebyl spojen s poutěmi.

Pro českého čtenáře není bez zajímavosti, že ve Francích se nejstarší výskyt úcty k Čtrnácti svatým mučedníkům váže ke špitálnímu kostelu v městě Lauf, který byl vysvěcen v září 1382. Spojitost se stejnojmenným hradem, který až do roku 1373 vlastnil Karel IV., se zatím nepodařilo prokázat. Zhruba až do čtyřicátých let 15. století šlo o jeden z mnoha oblíbených kultů v bamberské diecézi. Zlom v tomto ohledu, autor mluví o „nečekaném boomu“ sledovaného kultu, nastal v letech 1445–1446, kdy se mladému pasákovi ovcí Hermannu Leichtovi mělo u dvora Frankenthal čtyřikrát za sebou zjevit Božské dítě a Čtrnáct sv. Pomocníků. Dvůr ležel na statcích cisterciáckého opatství Langheim, a proto není divu, že ještě v létě 1446 se na památném místě začalo se stavbou kaple, která se stala základem široko daleko známého poutního kostela Vierzehneiligen.

Časová koincidence s procesem M. Heinricha Steinbacha, obviněného z wyclifských a husitských bludů, k němuž došlo na diecézní synodě v Bamberku krátce před konsekrací kaple v polovině března 1446, svědčí podle Petra Hlaváčka o promyšlené a rozsáhlé církevně-disciplinační akci usilující o spirituální obnovu v celé francké oblasti. Nejen to, autor v této souvislosti připomíná velkou husitskou jízdu do Frank v zimě 1429–1430, dále působení kazatelů „valdensko-táborské unie“ Fridricha Reiser a Bartoloměje Rautenstocka a velký inkviziční proces ve Würzburgu v roce 1446. To zní přesvědčivě, zvláště když se ve frankenthalské kauze angažoval mistr pražské univerzity Jan Konhofer, v té době farář v norimberském kostele sv. Vavřince.

Kamenem úrazu jinak důvtipné Hlaváčkovy konstrukce jsou nepříliš průkazné údaje. O Konhoferových protihusitských aktivitách nemůže být sporu, v tomto ohledu autor snesl dostatek dokladů, jeho členství a dobrozdání v „odborné

teologické komisi“ zkoumající ovčákova vidění visí však ve vzduchu, právě tak jako existence samotné komise. Vitráž s výjevem zmíněného zjevení, která byla opožděně pořízena podle Konhoferovy závěti do kostela sv. Vavřince, ještě sama o sobě není důkazem jeho rozhodujícího podílu na rozšíření kultu, který měl mít podle Hlaváčka povahu intelektuálně spirituální devoce. Spíše by tu přicházela v úvahu aritmetická kalkulace zbožnosti slibující za jeden milodar či zakoupený odpustek čtrnáctinásobné záhrobní přímluvy, zvláště když do tohoto zvláštního seskupení kolem Božího dítěte náleželi sv. Jiří, sv. Kryštof, sv. Kateřina či sv. Barbora.

Tak jako tak byly s frankenthalským zjevením spjaty lidové devoce, bez ohledu na to, zda a do jaké míry byla vidění prostého ovčáčka dovednou inscenací zadlužených cisterciáků z Langheimu. Již 5. listopadu 1448 kardinál Juan de Carvajal vyhlásil stodenní odpustky všem, kteří přijmou svátost oltářní v poutní kapli Vierzehnheiligen. Dodávám, že tak učinil půl roku poté, co se pokusil v Praze zcizit kompaktní listiny. O tři roky později údajně vyhlásil další stodenní odpustky pro tuto kapli i papežský legát Mikuláš Kusánský. Poutní místo začalo vynášet, proto záhy vypukl spor o jurisdikci nad ním mezi příslušným farářem ze Staffelsteinu, langheimským opatstvím a bamberským biskupstvím. Rozsudek papežské stolice vyzněl ve prospěch opatství, biskupovi se však měla dostat třetina výnosu a faráři odškodnění v podobě desátku z jedné vsi.

Přestože autor zmiňuje Mikuláše Kusánského na jedenácti místech své knihy, nikde se nedozvíme, v čem měla spočívat jeho podpora intelektuální spirituality kultu. I kdyby muž tak mimořádných intelektuálních schopností podpořil právě tento pochybný obchod s odpustky, jistoty tu není, bylo by to pouhým potvrzením legitimacy rychle se rozšiřujícího kultu. Příznačné v tomto ohledu je, že nejstarším dokladem literární fixace legendy je německý tisk z roku 1519, který reagoval na šířící se polemiky reformně orientovaných teologů, jmenovitě též Martina Luthera. V této souvislosti stojí za zmínku, jak autor sám uvádí, že již Jan Rokycana si za příklad zbytečných poutí zvolil cesty do Říma a ke Čtrnácti Pomocníkům.

Nový kult se šířil neobyčejně rychle. Poutní kapli ve stále větším počtu navštěvovali i členové významných rodů, v roce 1453 mimo jiné Markéta Rakouská, sestra císaře Fridricha III. a manželka saského vévody Fridricha II. Právě z jejího podnětu byl v témže roce položen základní kámen nového poutního kostela Čtrnácti sv. Pomocníků u zázračného pramene v durynské vsi Lützensdorf ležící mezi Apoldou a Jenou. Fundace byla díkuvzdáním za mírové ukončení tzv. saské bratrské války v letech 1446–1451, místo samo však leželo na zkonfiskovaném panství bratří Fictumů (Vitzthumů), kteří byli za svůj odpor proti uzavření míru potrestáni vyhnanstvím. Své nové působiště Fictumové našli v severních Čechách pod ochranou zemského správce Jiřího z Poděbrad. Ještě v roce 1453 se stali spoluvlastníky hradu Nového Šumburku u Kadaně, o něco později získali sousední hrad Egenberg a v roce 1465 jim král Jiří zapsal část příjmů z města Kadaně.

Durynskému poutnímu místu Vierzehnheiligen autor věnoval samostatnou kapitолku, stejně jako dalším místům kultu v Durynsku (Langenberg), v Sasku (Quedlinburg) a v Míšeňsku. Ke ctitelům Čtrnácti sv. Pomocníků náležel mimo jiné saský

vévoda Jan Stálý, který spolu se svým bratrem Fridrichem III. Moudrým uctil smrt své ženy Žofie Meklenburské zřízením oltáře v torgavském městském kostele Panny Marie. Součástí oltáře z dílny Lukáše Cranacha st. byla též deska s vyobrazením Čtrnácti sv. Pomocníků. Právě pro zmíněného Fridricha III., těžce nemocného saského kurfiřta, sepsal Martin Luther v srpnu 1519 na požádání dvorního kaplana Jiřího Spalatina útěšný teologický traktát s názvem *Tessaradecas consolatoria pro laborantibus et oneratis*. Spalatin traktát přeložil do němčiny, takže již v únoru následujícího roku obě verze vyšly tiskem. Místo všemožně vzývaných Čtrnácti sv. Pomocníků Luther kurfiřtovi nabídl stejný počet duchovních tabulí pro posílení zbožné mysli a srdce. Kritika kultu a poutí k Vierzehneiligen později zazněla i v jiných proudech evropské reformace. Byla to reakce na četné nově zakládané oltáře a jiné projevy kultu, které autor v poslední kapitole vysledoval nejen po celém Německu, ale i v Rakousku, Uhrách a v obojí Lužici. Tak jako v celé knize i v těchto partiích autor prokázal obdivuhodnou znalost speciální literatury a citlivý přístup k početným pramenům ikonografické a uměnovědné povahy.

Na pomyslné mapě střední Evropy, na níž Petr Hlaváček vyznačil místa sledovaného kultu, nemůže chybět Kadaň, které věnoval řadu speciálních studií. Skutečně jako by celý předchozí výklad směřoval právě k „imitaci (Nového) Jeruzaléma v českém Vierzehneiligen“. Za titulem čtvrté (nečíslované kapitoly) je otazník, který nemůžeme pominout. Tak jako stál po celý středověk za dveřmi apokalyptický konec světa, směřovalo po staletí veškeré pozdvižení mysli k Novému Jeruzalému. Otazník proto ponechme na místě a soustředme se na vznik a rané dějiny severočeského poutního místa. Počátky kaple Čtrnácti sv. Pomocníků uprostřed vinic za hradbami Kadaně autor klade do přelomu padesátých a šedesátých let 15. století, při čemž za iniciátora považuje Apela III. z Fictumu, a to v pravděpodobné součinnosti s kadaňskými měšťany. Pokud tomu tak bylo, byla by fundace kaple „církevně-politickým výrazem fictumovské interpretace jejich sporu se saskými vévody“, o nichž již byla řeč.

Také kadaňské poutní kapli se opakovaně dostalo stodenních i jiných odpustků. Přestože na ni svými odkazy pamatovali i kadaňští měšťané, rozkvet místního kultu nastal až s příchodem františkánských observantů a založením jejich kláštera v roce 1473. Kaple bratřím sloužila jako bohoslužebný prostor až do dokončení stavby klášterního kostela ke cti Boží a Čtrnácti sv. Pomocníků v roce 1493. Mezitím se záštity klášterního komplexu ujal Jan Hasištejnský z Lobkovic, který v roce 1469 získal Kadaň do zástavy od krále Jiřího z Poděbrad. Autor mimo jiné sleduje „srůstání“ původní poutní kaple a nového klášterního kostela, kterému se dostalo dvou oltářů stejného zasvěcení, jednoho hlavního a jednoho „zázračného“, k němuž především směřovali poutníci.

Téma se v této části rozrůstá v širší dějinné řečiště, jehož jednotlivé proudy v recenzi nelze plně postihnout. I když autor zde více než na jiných místech knihy přechází na pole výtvarně-historické ikonografie, téměř nic se nedozvíme o hlavním oltáři Čtrnácti sv. Pomocníků, jehož tvůrcem byl kolem roku 1480 Hans Maler z Chebu. Naproti tomu jiné výzdobě klášterního komplexu se místy dostalo až nadbytečné pozornosti. V souladu s názvem habilitace Petr Hlaváček posunuje

do popředí christologický kontext nástěnných maleb i rukopisů kadaňského františkánského kostela, a kapitolu pak uzavírá poznatky o šíření zkoumaného kultu v českých zemích. Christologický aspekt kultu ponechávám stranou, neboť autora argumentace přesahuje do teologické polohy. Jen s ostychem se proto ptám, zda pomoc Čtrnácti Pomocníků v nouzi byla opravdu potřebná. Kristus byl tak jako tak v centru veškeré náboženské spirituality elitárního i lidového rázu.

Přestože rozsah zkoumané látky a její rozvětvení nebylo možno v postačující míře v recenzi postihnout, lze knihu Petra Hlaváčka považovat za vcelku zdařilé interdisciplinární zpracování tématu na půdorysu obecných dějin celé střední Evropy.

FRANTIŠEK ŠMAHEL